

Ніна Захарчук (Білгород-Дністровський)

ФІЛОСОФІЯ ШОПЕНГАУЕРА Й ПОСТМОДЕРНІЗМ

Одним із завдань дослідження основ постмодерна (особливо його літературного аспекту) є розгляд тенденції використання ідей Шопенгауера у струмі постмодернізму. Знадто вже виразно почали звучати основні положення філософії Шопенгауера у творах літераторів сучасності, тих, кого ми відносимо до епохи постмодернізму. Його філософія з ідеями «песимізму» і відносності буття всі частіше виявляється у творіннях письменників постмодерністів, що не може не привертати уваги як літературознавців так і філософів. До того ж слід зауважити, що багато знавців сучасності (філологи, літературознавці, філософи), серед яких Іхаб Хассан та Зігмунт Бауман, провели паралелі між шопенгауерським песимізмом та філософією постмодерну, і при зростанні інтересу до постмодернізму не можна не зважати уваги на цей факт частого використання ідеї шопенгауерського «песимізму» в основних філософських засадах постмодернізму. І природно, що не втрачає актуальності сама тема головних ідей його філософії й впливи її на реалії світу.

Звичайно в ряді теоретиків, що поклали початок постмодерністському типу філософствування, першими називаються імена Шопенгауера, Ніцше, Хайдеггера.

Шопенгауера називають «філософом світової скорботи», але це не сумовита скорбота. Це констатація того факту, що світ саме такий, який він є (на думку Шопенгауера), це визнання переможного довління волі над усім. Сама ця воля, яка є єдиним, що існує, – носій зла. І людина не спроможна вирватися з цієї ситуації, але що певно хотів довести своєю філософією «песимізму» Артур Шопенгауер, не можна змінити Волю, але можна змінити ставлення до цього стану цілковитої визначеності й страждання. Тож можна заключити, що шопенгауерський «песимізм» набагато ближчий до стоїцизму, як такого, ніж до філософії занепаду й розпаду.

«Теоретик всесвітнього песимізму», Шопенгауер виходив з того, що досвід, «світ явищ», даний людині як його «подання», його апіорні форми – простір, час, причинність. Суб'єкт і об'єкт – це співвідносні моменти світу як «подання». Світ як «річ у собі» з'являється в Шопенгауера як безосновна «воля», що виявляється й у сліпо діючій силі природи, і в обміркованій діяльності людини, розум – лише інструмент цієї волі.

У живій природі й суспільстві воля проявляється в якості «волі до життя» – джерела тваринних інстинктів і нескінченного егоїзму людини. Усякий «усвідомлює себе всією волею до життя», тоді як всі інші індивіди існують у його поданні як щось від нього залежне, що виражається в безперервній війні всіх проти всіх. Держава не знищує егоїзму, будучи лише системою збалансованих часток воль. Шопенгауер говорить про стадну людину, як про масовий продукт виробництва природи.

На противагу Лейбніцу Шопенгауер називав існуючий світ «найгіршим з можливих», а своє навчання – «песимізмом». Світова історія не має змісту. Страждання – «покарання» за «перворідний гріх», провину відособленого існування. Подолання егоїстичних імпульсів і обумовленого ними страждання відбувається в сфері мистецтва й моралі. В основі мистецтва – «незацікавлене споглядання» ідей, що звільняє суб'єкт від влади простору й часу й служіння «волі до життя». Вище з мистецтв – музика, що має своєю метою вже не відтворення ідей, а безпосереднє відбиття самої волі. Однак повне звільнення відбувається тільки в сфері моралі, на шляхах аскетизму, умертвіння бажань і пристрастей (тут Шопенгауер близький до буддизму та його концепції нірвани).

Особливу увагу слід приділити основному питанню його філософії – поняттю світової волі. «Воля – це причина усього існуючого. Це означає сутність прихованого існування феноменів. Воля – це абсолютно вільне бажання, що не має ні причин, ні підстав» [4; 169–321]. Воля, яка «бажає бажати» [4; 16], – саме ця ідея ефемерного існування, бажання буття й відринення основних положень і традицій звичного світу поставила ім'я Шопенгауера серед тих, кого вважають передвісниками філософії постмодернізму. На не меншу увагу заслуговує й так

званий песимізм Шопенгауера, завдяки якому його й назвали «філософом світової скорботи», але при детальному розгляді можна побачити, що справа не в скорботі, а у своєрідному світосприйнятті філософа, у його трактуваннях праць Платона та Канта, що в значній мірі вплинули на його творчість. Шопенгауер не робить висновку, що в житті абсолютно всі безнадійно. В оточуючому нас світі, на думку філософа відбуваються постійні повторення трагічних станів, і в цих повтореннях винна сама воля. Невилучний складник того варіанту «трагічної діалектики», що його створив Шопенгауер, – поняття провини світової волі. Слід зауважити, що ідеї цього песимізму також знайшли своє відображення в естетиці філософії постмодернізму, особливо в літературі постмодерністського періоду.

Сучасна культура рефлексивно осмислює себе як «постмодерн», тобто пост–сучасність. Філософія постмодернізму відмовляється від диференціації філософського знання на онтологію, гносеологію тощо, фіксуючи неможливість конституювати в сучасній ситуації метафізики як такий і рефлексивно осмислюючи сучасний стиль мислення як «пост метафізичний». Останній реалізує себе поза традиційними функціонально-семантичними опозиціями, що виступали в культурі класичного й неklasичного типів у якості фундаментальних гештальтуючих осей розумового простору: піддаючи критиці саму ідею бінарних опозицій як таку, постмодернізм мислить себе поза дихотомічними протиставленнями суб'єкта та об'єкта, чоловічого й жіночого, внутрішнього й зовнішнього, центра й периферії. «Загалом якщо сучасний культурний стан може бути зафіксоване за допомогою поняття «постмодерн», той стан усвідомлюючої його ментальності – за допомогою поняття «Постмодернізм»» [3]. У цьому плані дослідники наполегливо підкреслюють рефлексивний характер постмодернізму як феномена культури: по словам Баумана «постмодернізм як такий є не що інше, як сучасність для самої себе» [1; 129]. Отже, як вважає інший дослідник Вельш «постмодерн розуміється як стан радикальної плюральності, а постмодернізм – як його концепція» [5; 240].

Відтак можна говорити про те, що філософія Шопенгауера стала вагомим внеском у розвиток постмодернізму. Якщо розглядати постмодерн у концепції літератури, то тут особливо чітко можна дослідити основні риси шопенгауерської філософії у творчості письменників постмодерністів. Його ідея всесвітнього песимізму – проникає в літературу, буде розвиток подій по своїм законам передбаченості провалу та неможливості виходу. В творах таких відомих постмодерністів як Віктор Пелевін, Любка Дереш та інші ідеєю песимізму проникнутий майже кожен рядок. Наприклад пошук істинної дійсності в пелевінському творі «Чапаєв та Пустота», чи невідворотність смерті в «Намірі» Любка Дереша. Не можна заперечити, що песимізм тут важко назвати саме цим словом, характеризуючим сприйняття світу в чорних тонах. Швидше можна висувати, що у творах постмодерністів вимальовується своєрідне світосприйняття, де головний герой може бачити світ «чорним», але питання який він насправді залишається відкритим.

Також слід відзначити таку ідею Шопенгауера, як світова воля. Саме ця ефемерність існування, бажання буття – яскраво показані в літературі постмодернізму. Герої творів Пелевіна, Дереша, Сорокіна відмовляються від основних положень звичного світу, вони ставлять під сумнів своє (і не тільки) буття, залишаючи за собою нестерпну жагу – бути. Їхні сумніви в реальності світу й себе в ньому схожі на психічний розлад, але це тільки на перший погляд, при детальному розгляді можна побачити, що тут проявляється ідея шопенгауерської волі, яка «причина усього існуючого», і крім якої нічого немає й не може бути. Водночас ці сумніви у реальності буття породжують іншу ідею. Ідею соліпсизму, яка яскраво висвітлена у творі Пелевіна «Generation P». Наприклад «Татарський відчував, що його думки...кожна з них – це пласт дійсності...» [2; 58] ідея того, що дійсно реальним є лише думка одного індивіду, і цією думкою є цілий світ. Певний трагізм цієї ситуації можна приписати тому ж песимізму Шопенгауера, в цьому випадку вираженому порочністю волі. Усвідомлення себе як ефемерної думки «продавщиці Маньки» (також ефемерну сутність з твору Пелевіна) розшматує звичну картину світосприйняття, призводить або до певної кризи особистості або до прийняття існуючого порядку (що й було, можливо, головною ідеєю шопенгауерського песимізму). І все це керується лише вільною волею цього самого індивіду. В літературі постмодернізму йде зміщення самосвідомості особистості та самоусвідомлення його як безособової волі,

переборюється ілюзорна границя між «я» і «не-я» і тим самим відбувається звертання волі, переворот у самому бутті. Цього не могло б бути без самої концепції волі як такової, що була надана Шопенгауером. Письменники постмодернізму зуміли зробити цю ідею розгубленості між собою як суб'єктом дійсності, та собою як самою дійсністю (тобто утворюючим її фактором), живою у своїх творах. Безособова шопенгауерська воля дивиться на нас очима Татарського (персонажу твору Пелевіна «Generation P»), вимальовується в роздумах Петьки (знову ж таки персонажу твору Пелевіна «Чапаєв та Пустота») та проглядає крізь закапані очними краплями очі Терезки (персонажу твору Дереша «Архе»). Вона стає рушійною силою, змушує персонажів «бажати бажати» та яскраво показує різницю між «я» і «не-я». Розуміння буття як воно є – було, є й буде однією з головних завдань митців та письменників, та ідеї Шопенгауера, виведені в літературних творах постмодернізму дають ще одну точку зору, таку, яка значно відрізняється від усього, що було до того, адже сумнів я-у-світі чи світ-у-мені з'явився саме в добу постмодернізму, і саме він підтверджує те, що ідея шопенгауерської волі й песимізм буття вплинули не тільки на розвиток постмодернізму як такого, але й особливо зачепила такий аспект як літературна творчість. Виражена там концепція паралельного буття відтворює ідею множини світів не в контексті багатьох світів фантастів, а в контексті людської свідомості, яка розглядається як чинник, що не лише підвладний впливу дійсності, а й творить її саму. Знаходження по ту сторону речей і самого себе – характерна риса літератури постмодернізму. Не можна не побачити тут збігу з шопенгауерівським означенням волі, яка є по всі сторони всього і сама є цими сторонами й усім, що існує. Ідея сотворення світу як миттєвої ефемерної картини (що просліджується в «Generation P» Пелевіна), усвідомлення бруду буття й невідворотності чинного устрою світу – ось ті аспекти, що найвиразніше засвідчують вплив шопенгауерівської філософії на розвиток ідей постмодернізму.

Література:

1. Бауман З. Жизнь во фрагментах: Эссе о постмодернистской морали / Зигмунт Бауман. – Лондон : Блэкуэлл, 1995. – 129 с.
2. Пелевин В. Generation «П» / Виктор Пелевин. – М. : Вагриус, 2004. – 368 с.
3. Постмодернизм : Энциклопедия. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/dict/postmodernism/article/pm1/pm1-0370.htm>
4. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / Артур Шопенгауэр. – СПб. : Изд-во А. Ф. Маркса, 1898. – 431 с.
5. Welsch W. Einleitung // Wege aus Moderne : Schlusstexte der Postmoderne-Diskussion / Hrsg. von Wolfgang Welsch. Mit Beitr. von Jeane Baudrillard. – Berlin : Akad. Verlag, 1994. – 240 S.

The Philosophy of Schopenhauer and Postmodernism

It is possible to conclude that this article contains facts concerning the substantive provisions of philosophy of Schopenhauer, describes the essence of postmodernist philosophy, and outlines connection between them in the context of the whole picture of postmodernist philosophy and literature. Besides this information, there are a lot of facts which describe different ways of appearing of the ideas of Schopenhauer in the context of postmodernist literature presented in the works of famous postmodern writers.